

Szent István és kora

Szerk.: Glatz F. – Kardos J. – Budapest, 1988. MTA Történettudományi Intézet. 256 l., 75 kép

A felemás emlékű, aktuál-politikai melléközöngéktől kísért 1988-as „Szent István-év” egyik legjelentősebb tudományos eseménye az a kétnapos konferencia volt, amelyet a MTA Történettudományi Intézete, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Katolikus Püspöki Kar rendezett június 21–22-én. A magyar egyházi és világi történetírás legkiválóbbjai összegezhették végre az elmúlt negyven évben perifériára szorult Szent István nevével fémjelzett politika valódi tartalmát és azt a kulturális átalakulást, amelyben Magyarország Európa színvonalára emelkedhetett, illetve annak integráns részévé válhatott. „Rehabilitálták” az Istvántól intézményesen megtagadott *szent* jelzőjét és megszűnni látszott az a „haladó hagyomány” is, amely pusztán az osztályharc szempontjainak alávetve foglalkozott hosszú évtizedekig életművével. Az előadásokat igen nagy érdeklődés kísérte és sajtóvisszhangja is jelentős volt. Legrészletesebben Dékány Endre ismertette az Új Ember hasábjain (XLIV. 1988. VII. 10. 2.). Az elhangzott tanulmányok példás gyorsasággal, igen szép kivitelben (az MTA Sokszorosító érdeme) láttak napvilágot. Elkészítésére ugyan-csak rövid idő állt rendelkezésre: három hónap. Az ebből fakadó hiányosságokra már záróbeszédében utalt Glatz Ferenc, aki egyszersmind elsőként bírálhatta legkritikusabban az előadások ingadozó színvonalát. Mindezeket előreboicsátva az alábbiakban csupán néhány reflexiót kívánok hozzáfűzni egy-két publikációhoz, részletesebb elemzésük nélkül és inkább a kötetből kimaradt, jóllehet figyelmet érdemlő témára, részletre koncentrálok.

A kiadvány egyik legnagyobb hiányossága, hogy az nem közli a teljes konferencia anyagát. Hervay Ferenc „Szent István kori magyarországi monostorok” és Szilárdfy Zoltán „Szent István király ikonográfiaja” című előadása ma már csak a meghívóból és néhány recenzióból dokumentálható. A belső címlapon petít szedésben egy szerkesztői megjegyzés erre mindenestre utalhatott volna.

Az ülésszak eredetileg két, egymástól élesen elváló részre tagolódott, két napra elkülönítve. Az első nap tárgyalási témája „A magyar állam Szent István korában” összefoglaló címet viselte. A második nap programja „Szellemi élet és társadalom Szent István korában.” Politika és művelődéstörténet logikusan szétválasztva. A tanulmánykötet tartalomjegyzékéből mindez azonban nem derül ki, sőt néhány előadás sorrendjét önkényesen fölcserélték.

Ami most már az előadások színvonalát illeti, általánosságban az mondható, hogy meglehetősen heterogén. Kiemelkedő teljesítményekkel azoknál a szerzőknél találkozunk, akik már évek (vagy évtizedek) óta specialistái egy-egy területnek. Nem jellemző mindez viszont az előadók másik táborára, akik inkább azt a kétségtelenül kényelmesebb megoldást választották, hogy korábbi publikációikból olvastak föl kiragadott részleteket.

Szűcs Jenő „Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű” című dolgozata az első témakör legszínvonalasabb tanulmánya. Szűcs széles kutatástörténeti áttekintést nyújt, majd mikrofilológiai módszerekkel bizonyítja a kései Karoling államiszitika hatását az Intelmek egyházi szférájában. Ugyanakkor a világi szféra valamennyi lehetséges pontján módszerezen és tudatosan eltávolodott mintáitól. Ennél a napirendi pontnál figyelmet érdemelnek még Geric József „A korai államelmélet érvényesülése István korában” és Vajay Szabolcs „Szent István Európája” című előadásai. Mindkét szerző nemzetközi összefüggésekbe ágyazva elemezte a fölvetett kérdéskört.

A második témát a rokottudományok szakemberei képviselték. A művészettörténeti szekcióban eredetileg három tanulmány kapott helyet. Tóth Melinda „A művészet Szent István korában” szintézise lenyűgöző adatbázissal és imponáló jegyzetapparátussal foglalta össze 1938 óta először a jórészt csak morzsáiból rekonstruálható hajdani gazdagságot. Kovács Éva „Iconismus casulae Sancti Stephani regis” dolgozata jóval nagyobb volumenű, mint azt a címben megjelölt vázlat sugallná. A szerző, akinek már doktori disszertációja is a miseruha vizsgálata volt, most a legújabb restaurálás eredményeinek tükrében analizálta annak ikonográfiai programját. Felépítése ragyogó. Világos témafeletetés és a fölmerült gondolatok valamennyi szálának gondos elvarrása jellemzi tanulmányát. Ami pedig a legfontosabb, minden teória elemzése alkalom számára, hogy az általa helyesnek vélt módszertanra rávilágítson.* Szilárdfy

*A kiemelkedő teljesítményt 1988 őszén Martyn-díjjal jutalmazták.

Zoltán előadása zárta végül a sort, de ez mint utaltam rá, kimaradt a könyvből. Hiánya igen fájdalmas, mert 1938-ban jelent meg utoljára Szent István ikonográfiájáról részletes feldolgozás. Nem okvetlenül vigasztaló a tudat, de ha töredékesen is talán képes valamit fölillantani elhangzott beszédének sokszínűségéből egy néhány hónappal korábban megjelent, vele készített interjú (Tóth S.: Szent István éve. Országalapítónk s a háromkirályok. Új Ember. XLIV. 1988. IV. 17. 5.). Lényege: a középkori magyar ikonográfia legsajátosabb jelenségeinek egyike a magyar szent királyok hármas együttese a 15. század végére fokozatosan elveszíti aktualitását, hogy azután a 17–18. században virágozzék föl újra a Regnum Marianum koncepcióval összefonódva. Ennek során szervesen beépül előbb a törökellenes és ellenreformációs, majd a nemzeti-dinasztikus eszmékbe. E folyamatnak tipikus ikonográfiai kísérője Szent István koronafelajánlása. Elterjedése J. S. Schott 1692-ben megjelent rézmetszetének köszönhető. Témája annyira népszerűvé válik, hogy a 18. század végén, a 19. században már oltárképek, klenódiumok egész során ábrázolják, de megjelenik szobrokon (Hontszentantal), templomi zászlókon (Bakonybánk, Csatka, Császár, Egyházaskesző, Kemenesszentpéter, Marcaltő), harangokon (Fehérvárurgó) sőt üvegpoharon is (Bozsó János Gyűjtemény – Kecskemét). Jó alkalom viszont ez az összefoglalás arra is, hogy a következőkben egy elfeledett középkori alkotásra hívjam föl a figyelmet, amely bár nem a koronafelajánlást ábrázolja, tovább gazdagíthatja Szent István képünket.

Az egykori pozsonyi káptalani könyvtár 5. számú kódexe, az ún. Hahn-kódex már a múlt században az érdeklődés középpontjába került. A gazdagon illuminált graduale miniatűrűi 1487-ben készültek. Stílusuk meglehetősen konzervatív, a század első felének ausztriai, elsősorban salzburgi díszítőelemei dominálnak benne, melyek mindazonáltal mégis eredeti és jellegzetes színt kölcsönöznek nekik. A képek zömét az elmúlt századok során erősen megcsontították. Knauz Nándor, a szerkőnyv első ismertetője 1866-ban a kódex 213. lapján *De Sancto Stephano Rege* felirat alatt, „C” iniciáléban még láthatta Szent István háromnegyed képét is. Az általa közölt rövid leírása a következő: „C. betűben sz. István ábrázolva, ernyős főveggel fején, jobbában egyenes kard, baljában az aranyalma; hosszú szőkés haj és szakál, bajusz nélkül, vállán zöld aranyosvirágú köpeny.” (A pozsonyi káptalannak kéziratai. Magyar Sion. IV. 1866. 68.) A miniatúra 1882-re eltűnt és az Iparművészeti Múzeum könyvkiállítási katalógusa már csak a következőket regisztrálhatta: „Sajnos, hogy a kéziratból sz. István, sz. Imre, sz. László, sz. Adalbert és sz. Márton magyar szentek képei ki vannak vágva s valószínűleg valamely iniziale gyűjtő szenvedélyének estek áldozatul. Sz. István képe 1870-ben, mikor Knauz Nándor a kéziratot ismertette, még megvolt, ma azonban ez is hiányzik.” (Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Budapest, 1882. Nr. 44. 18.) A miniatűrőről azonban úgy tűnik mégsem kell teljesen lemondanunk. Rómer Flóris ugyanis 1858-ban akvarell másolatot készített róla. A kópia hagyatékából bukkant elő 1988-ban az Országos Műemléki Felügyelőség Könyvtárában. Leltári száma: 435/31. Mérete: 235×160 mm. A lap felső részén az alábbi tollal bejegyzett felirat olvasható: „Ex vetusto Antiphonario Capituli Poseniensis, in Bibliotheca ejusdem asservato.” Az iniciálé alatt görög betűkkel Rómer neve olvasható, mellette: 858. évszám. Jó kvalitású másolat és ha nem is pótolhatja teljesen az eredetit, magas művészi színvonalát, ikonográfiai típusát mindenesetre érzékelteti.

Tovább tallózva immár a régészeti előadások között, nyugodtan leszögezhetjük, hogy a legnagyobb figyelem Kralovánzsky Alán ásátási beszámolóját kísérte (Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése). A szerző a bazilika főtengelyében 1970-ben talált kriptával azonosította István nyugvóhelyét, korát pedig az 1083-as kanonizációval hozta kapcsolatba.

A liturgiátörténet esetében sok kitűnő tanulmány született, mégsem mondhatjuk, hogy ezen a területen már minden probléma megoldódott volna. „A középkori magyarországi sermőirodalomnak még számbavétele, rendszerezése sem történt meg” olvasható például Vizkelety András „Példaképkötés és argumentáció a középkori Szent István prédikációkban” című dolgozatában. Három 1300 körüli példabeszédet állított vizsgálódásai középpontjába. Figyelmet érdemel közülük a heiligenkreutzi ciszterci apátságban őrzött kézirat, amely a konferencia alkalmával került először szóba tudományos nyilvánosság előtt. Török József „Szent István tisztelete a középkori magyarországi liturgiában” címet viselő előadása jórészt egy 1986-ban megjelent publikációjára támaszkodott (Szentté avatás és liturgikus tisztelet. Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Szerk.: Fügedi E. Budapest, 1986. 33–48.). Alapos elemzést méltó párja az 1980-ban kiadott „Szent László a középkori magyarországi liturgiában” írásának (Hungaria Sacra I. Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk.: Mezey L. Budapest, 1980. 135–161.).

Klaniczay Gábor előadása is az idézett Művelődéstörténeti tanulmányokban közölt tanulmányán alapult (Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Művelődéstörténeti tanulmányok i. m. 15–33.) Itt különösebben újat nem közölt, de terjedelmi lehetőségei miatt bővebben volt módja tárgyalni mind-

*Ex vetusto Antiphonario capituli Gosovien-
sis, in bibliotheca gnosum asservato.*

91. Rómer Flóris akvarell-másolata a Hahn-kódex Szent Istvánt ábrázoló miniatúrájáról, 1858.

92. Tárkány (Komárom megye) római katolikus plébániatemplomának főoltárképe. Globocsnig Ferenc, 1858

93. „Szent László magyar király a nagyváradai püspökség és káptalan alapítója.” Mansfeld Sebestyén résmetszete, 1775. 200×135 mm

azt, aminek lényegét Mezey László már 1948-ban felvetette Szent Zsigmond, Oszwald, Vencel, Kálmán, Nagy Károly, Erik, Kanut, László, Imre és Lajos legendáinak és verses officiumainak összehasonlítása kapcsán (Szent István XIII. századi verses históriája. Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Horváth János Emlékkönyv. Budapest, 1948. 41–51.). A nemzetközi szakirodalmat kiválóan ismerő szerző bibliográfiájából Mezey neve valahogyan kifelejtődött.

Bogay Tamás referátuma egy nagyobb lélegzetű munka eredményeit foglalta össze és egészítette ki, amely „Adalbert von Prag und die Ungarn” címmel az Ungarn-Jahrbuch VII. (1976) évi kötetében (9–36.) látott napvilágot.

Holl Béla „Szent István tiszteletének hagyománya egyházi énekeinkben” előadása Alszeghy Zsolt ötven évvel ezelőtt kiadott dolgozatát (Szent István a magyar egyházi költészetben. Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi J. Budapest, 1938. 325–354.) kiegészítette és fejlesztette tovább néhány újabb előkerült kézirattal.

Lukácsy Sándor izes, nagy lendületű beszámolója (Szent István és a régi magyar prédikációk) már a katolikus restauráció korába vezet elvasóit. Tanulmánya túl vázlatos ahhoz, hogy igazán méltatni lehessen, úgy látom azonban, hogy megfelelő kerete, alapozása egy szélesebb körű feldolgozásnak, amely főleg a tennivalókra figyelmeztet. Például arra, hogy Némethy Lajos nyomán, aki 1881-ig összegyűjtötte az Istvánról szóló egyházi beszédeket (Szent István első és apostoli magyar királyról elmondott dicsbeszéd irodalma. Budapest, 1881.), további kutatómunkára van szükség. Bár tény, hogy ezek színvonala a 19. században nagyot zuhant, mégis a nemzeti szellem ébresztői maradtak és ugyanolyan érzékenyen reagáltak minden politikai változásra, mint korábban.

Ladányi Sándor egy viszonylag ritkán kutatott területre kalauzolt (István alakja a protestáns kultúrában) izgalmasnak ígérkező dolgozatában. Szent István kultuszáról ugyanis, bármennyire meglepő, a reformáció vitaanyagai, prédikációi szolgálnak a legtöbb információval. Szolgálhatnak, ha a szerző nem éppen elfogulatlanul, nem csupán a protestantizmus merev elzárkózását tartotta volna mérvadónak. A Patrona Hungariae kultusszal kapcsolatban például éppen Heltai az első, aki a magyarságnak ezt az ősi hagyományát lejegyzte, István szájába e szavakat adta: „En az Magyarországot ajánlottam még régen az Szűz Maria asszonyunknak, és azt választottam patrónának az Magyaroknak és az ő nevére verettem a Magyaroknak pénzét. Ezekéért állhatatos szívevel szolgáljatok mindnyájan asszonyunknak. És ha valami veszedelem akar na jönni reátok, ő az ő palástyával befedezi és megoltalmazza Magyarországot, mert ő Patrona Hungariae.” Bizonyítva, hogy a protestantizmus szellemétől sem volt mindig idegen ez a gondolat, amire már Kulcsár Péter is figyelmeztetett Heltai Krónikájának hasonló kiadása elé írt bevezetőjében (Heltai G.: Krónika az magyaroknak dolgairól. Kolozsvár, 1575. Bibliotheca Hungarica Antiqua. VIII. Szerk.: Varjas B. Budapest, 1973. 12.), újabban pedig János István mutatott rá (Szent István és a magyar irodalmi hagyomány. Szabolcs-Szatmári Szemle. XXIII. 1988. 364.). Ami pedig a két világháború közötti protestáns állásfoglalást illeti, az árnyaltabb elemzés mindenféleképpen megkívánná, hogy ebbe belevonják a kormányzó személyét is, aki tudvaleg református volt.

Valamivel bővebben szeretnék szólni a Szent Jobb tiszteletéről. Középkori kultuszát Szántó Konrád tárgyalta „A Szent Jobb tisztelete a középkorban” című előadásában. Országos ünneplése azonban 1771-es hazahozatalától számítható. Dicsbeszéd, prédikációk egész sora választotta tárgyául. Elmélyedő anyaggyűjtésre, forráskutatásra nem telt időből, de a főleg Szinnyi lexikonából összegereblyézett vázlatos irodalomjegyzékemből is nyilván kitűnik, hogy milyen megbecsülés övezte és milyen hamar került a tudományos érdeklődés középpontjába. A „standard” irodalom elhagyásával listájuk a következő:

Róka János: A rothadatlanságának ajándékával Istentől világgal ismertetett dicsőséges Szent István

Magyarország első királya és fő apostola szentül hada- és adakozó kezének csudája. Győr, 1769.

Nagy Ignác: Szent István jobb keze tiszteletének tárgyában kiadott rendelt. h.n. 1778. márc. 25.

Róka János: A jobb keze rothadatlanságának ajándékával az Istentől megjutalmazott Szent-Istvánnak, Magyarország első királyának az anyaszentegyház öregbítésén és a szegények gyámolításán buzgó és könyörületos iparkodása Megmagyarázata... Pozsony, 1785.

Fuksz János: Dicsőséges szent Istvánnak... szentül hada- és adakozó keze. Bécs, 1787.

Horvát István: A Szent jobb. Vál, 1806. Másolta és kiegészítette: Waltherr Imre. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1524/4.

Waltherr Imre–Waltherr László: Adatok a Szent jobbról. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1525.

Szabó Pál: Egyházi beszéd, mellyet Szent István Magyarország első királyának napjára s az ő dicsőséges jobb kezéhez tartatott jeles ünneplésre készített és a budai főtemplomban élő nyelven 1811. eszt. mondott. Buda, 1811.

Podhradczky, Josephus: Vita Sancti Stephani proto-regis hungariae. Budae 1836. 93–96.

Rostaházy Kálmán: Szent István jobbának története. A Szent István Társulat naptára. h.n. 1865.

- Mórasz Antal: Szent István áldásos jobbjának működése. Egyházi beszéd a szent Istvánról nevezett esztergomi ósrégi papnövelkedében, 1874. jún. 2. Esztergom, 1874.
- Döbrentei (Döbrönte) Lajos: Szent-István első apostoli király koronája és jobbja. Budapest, 1881.
- Gidófalvi Gergely: Egyházi beszéd, melyet szent István első apostoli m. király sértetlenül maradt szent jobbjának feltalálásának nyolczszázadik jubileuma alkalmából 1883. aug. 20. án a károlyfehérvári székesegyházban mondott. h.n.; 1883.
- Sárhegy (Strecskó) Lajos: Egyházi beszéd, Szent-István Magyarorszáig első apostoli király dicsőséges jobbja feltalálásának nyolczszázados ünnepén, 1883. aug. 20. Trencsén, 1883.
- Robitsek Ferenc: Szent István első apostoli magyar király dicsőséges jobb kezének története. Képekkel ellátva a magyar nép számára. U. R. F. U. Budapest, 1888.
- Karsai Géza: A Szent Jobb. Emlékezés Szent István királyról és birodalmáról. Szerk.: Lukinich I. Budapest, 1938. 185–201.
- Mihályi Ernő: Szent István jobbjáról. (Az Actio Catholica Füzetei) Budapest, 1938.

Képzőművészeti előfordulásairól már kevesebb szó esik, holott a példák bőségesen idézhetők oltárképeken, szentképeken, könyvillusztrációkon sőt harangokon is, amint ez utóbbira Gémes Balázs utalt (Pásztorélet Kecskemét környékén – és a Bugaci Szabadtéri Néprai Gyűjtemény. Kecskeméti Néprajzi Közlemények. I. 1969/2. 18.) Én viszont egy oltárképre hivatkoznék, amelyik nem kvalitása, hanem egyedülálló tematikája miatt érdemes figyelmünkre. A Komárom megyei Tárkány Szent László titulusú plébánia-templomának főoltárképe a Szent Jobb főltalását ábrázolja. Festője Globocsnig (Globuschnig) Ferenc győri rajztanár. Szignatúrája a festmény bal alsó sarkában olvasható „Győrött” felirattal és 1858-as dátummal. Sörös Pongrác szorgalmas búvárlatai kiderítették, hogy megbízásáért, ami mellé még egy Szent István és Szent Imre mellékolttárképet is készített, 130 forintot kapott (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent-Benedek-rend. Szerk.: Erdélyi L.–Sörös P. VI. Budapest, 1916. 305.) Szentiványi Gyula szerint a gyenge kezű gyakran fordult segítségért 18. századi kompozíciókhoz, amelyeket azután némi módosítással átkomponált (SZ. GY. cédulái a Magyar Művészek Lexikona Gyűjteményben, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport). Ez a helyzet a tárkányi főoltárnál is, ahol nagy valószínűséggel egy 1775-ben könyvillusztrációként kiadott Mansfeld Sebestyén rézmetszethez nyúlt. (Megjelent: Gánóczy, A.: *Dissertatio historico-critica de S. Ladislao Hungariae Rege Fundatore episcopatus Varadiensis*. Vienne 1775.) Egy elkövetkező alaposabb utánjárás feladata lehet a két alkotás finomabb összevetése, illetve a portréigénnyel megfestett egyházi előljárók és a donátor azonosítása.

A végén már csupán egy-két megjegyzésre szorítok. Mindenféleképpen dicséretet érdemel, hogy a szerkesztők a kötetet bibliográfiával egészítették ki. Az összeállítás pótolja az egyes szerzők jegyzetelési hiányosságait, pongyolaságait; másrészt jó áttekintés a csaknem száz esztendőát átélő Szent István kutatásról. Még érdekesebb lehetett volna, ha a tételek kronológiai sorrendben következnek. A művészettörténészek azonban nem ez lehet a kifogásolnivalója, sokkal inkább az, hogy szakmáját mindössze tíz cím képviseli. Ha már annyiszor szóba került az 1938-ban kiadott Szent István Emlékkönyv, teljesen érthetetlen, hogy Lepold Antal és Karsai Géza (bár kétségtelenül pozitívista szellemű) adatgyűjtéseit miért mellőzték. Gerevich Tibornak azután nem csak román-kori *corpusa* élte túl az elmúlt évtizedeket, hanem egy ikonográfiai adattára is (*Santo Stephano e l'arte ungherese*. Corvina. N. S. IV. 1941. 579–593.) Az utóbbi években is született egy és más említésre méltó. Itt van mindjárt Galavics Géza könyve (*Program és műalkotás a XVIII. század végén*. Művészettörténeti Füzetek 2. Budapest, 1971.) vagy Török Gyöngyi tanulmánya bőséges ikonográfiai hivatkozásokkal (*A Mateóci Mester művészetének problémái*. Művészettörténeti Értesítő. XXIX. 49–81.). Az említett 1983-as művészettörténeti összefoglalás helyett célszerűbb lett volna az 1987-ben megjelent kézikönyvet idézni Wehli Tünde ikonográfiai szintézisével. A legbosszantóbbnak mégis egy olyan szerző távolmaradása tűnik, aki talán legtöbbet tette Szent István kultuszának minél szélesebb körű dokumentálásáért. Bálint Sándorról van szó és az 1977-es Ünnepi kalendáriumról.

A könyvet az illusztrációk zárják. Itt először is illett volna feltüntetni a fényképezek nevét. Valamivel több kép sem ártott volna, hiszen a kötetet a nagyközönségnek is szánták. A 33. rajz után megszűnik a számozás és „Szent István az évszázadokban” címmel válogatás következik a középkortól 1952-ig. A reprodukciók egy része – gyanítom – Szilárdfy sokszor idézett előadásának melléklete lehetett. Az aláírások sajnos pontatlanok, őrzési hely, leltári szám, és a cím vagy nem szerepel, vagy semmit mondó általánosítás. (pl. Vásári Miklós Padovában őrzött Decretalisánál csak anyyi, hogy 14. századi kódex.)

A mérleg mindazonáltal feltétlenül pozitív, noha a konferencia még jónéhány témát fölállalhatott volna. Ideje lenne összegyűjteni például Szent István ereklyéit, hiszen tisztelete nem kizárólag a Szent Jobbra

korlátozódott. A zágrábi Szent István székesegyház 1275-ben fölszentelt Szent László oltára a három magyar királyszent ereklyéit őrizte. Középkori eredetű volt a Bihar vármegyei Fugyi–Vásárhely plébánia-templomának Szent István ereklyéje is. Import révén kerültek reliquiái Aachenbe, Bambergbe, Kölnbe. Székesfehérvárott díszes hermába zárt koponyájából évszázadok során jutott Bécsbe, Esztergomba, Kalocsára, Zágrábba. Karereklyéje található Bécsben, Lembergben, Rómában. Ez utóbbi városba 1867-ben került, de a San Stephano Rotondo már a 15. század óta birtokolt egy másik maradványt is. A pozsonyi ferences templomban Szent István fából faragott szobrában is ereklyét tartottak. A trencsényi jezsuita templom Szent István ereklyéjét pedig 1758-ban idézik. A reliquia ma a Magyar Nemzeti Múzeumban található. A Fejér megyei Seregélyes plébánia-temploma egy barokk ereklyefoglatot őriz. A lista nem teljes, de esetleg elmélyültebb kutatásra ösztönöz.... Népi tiszteletéről is szívesen olvastam volna egy-két folklorisztikai beszámolót, vagy 1945-ig virágzó városi kultuszáról, amely oly szívesen nevezett el róla patikát, sört vagy cikóriakávét.

E hiányolt területeket szerencsére azonban egy másik rendezvény részben érintette. „Szentistváni örökségünk” címmel ugyanis egy másik tudományos tanácskozársra is sor került 1988. szeptember 30. és október 2. között Felsőőrött. A húszéves Burgenlandi Magyarok Kultúregyesülete és az alsóöri Magyar Intézet közös konferenciáján az előadók osztrák és magyar szakemberek voltak. A szimpozionról és a vele párhuzamosan rendezett kiállításról keveset hallhattunk. Így azután csak abban bizakodhatunk, hogy előbb vagy utóbb egy osztrák kiadó jóvoltából hozzáférhető válik *valamennyi* referátum.

Tennivaló tehát akad és ez nem is kevés. A restanciák pótlásával nem kötelező megvárni a következő évfordulót.

Kerny Terézia

Horler Miklós: A BAKÓCZ-KÁPOLNA az esztergomi főszékesegyházban Helikon–Corvina Bp., 1987

Eddig azt hittük, az esztergomi Bakócz-kápolnáról mindent tudunk, amit ma tudni lehet; nagy tekintélyű szerzők sora foglalkozott e témával, Fabriczy Kornéltól, Balogh Jolánig... Most mégis hálásnak kell lennünk Horler Miklósnak, aki nem csak a Kritikai összegzés hálátlan feladatát vállalta, hanem olyan fontos kérdésekben, mint a kápolna építészete és az oltár eredeti kompozíciója, alkotó módon tovább is lépett.

A könyv fejezetei logikus módon kapcsolódnak össze. Az ALAPKÖLETÉTEL, bevezetesként az épület építészettörténeti jelentőségét emeli ki. A KOR, az építés idejének európai szellem-történeti és történelmi hátterét mutatja be, különös tekintettel a reneszánsz gondolkodásmód társadalom- s építészetszemléletére; Magyarországon I. Mátyás király személyiségére, tetteire, valamint halála után a megrendült központi hatalom tükrében, a körülötte szerveződött humanista központ felbomlására. A MECÉNÁS, Bakócz Tamás esztergomi bíboros-érsek, konstantinápolyi pátriárka életútját írja le. E kis híján pápává választott főpapot, tehetsége és az európai hatalmak észak-Itáliába koncentrálódott összeütközései, a 16. sz. elején, rövid időre a nemzetközi politika legfontosabb alakjainak egyikévé avatták. A szerző, Bakócz személyén keresztül a reneszánsz ember alapvető jellemvonását, az egyéniségét a műben kifejezni akaró „alkotói egoizmust” is bemutatja. A MESTEREK, a legfigyelemre méltóbb fejezet. Az elmúlt száz év során a kápolna alkotóinak személyével több értékezés foglalkozott. *Dankó József* 1875-ben, Vasari művészetrajzgyűjteménye alapján *Andrea Ferruccit* tartotta az épület alkotójának. Később, a tragikus sorsú *Pulszky Károly*, eléggé meg nem róható felületességgel úgy értelmezte Vasari szövegét, mintha Ferrucci csupán az oltárt készítette volna. A tekintélyes *Fabriczy Kornél* megismételte ezt a megállapítást, amely általa hitelesítve bekerült a nemzetközi szakirodalomba. *Kenczler Hugó*, a „sepoltura”-t emlegető Vasari-féle szöveg, valamint a *Pulszky* és *Fabriczy* által föllállított oltár-teória ellentmondásait úgy próbálta feloldani, hogy feltételezett egy elveszett, senki által le nem írott síremléket, és azt nevezte meg Ferrucci alkotásaként. *Pulszky*, *Fabriczy* és *Kenczler* nagyvonalú szövegtelmezései és magyarázatai mögött az állott, hogy a *szobrász* Ferrucci, szerintük nem lehetett ilyen magas színvonalú építészeti mű alkotója. A szerző rámutat arra, hogy Ferrucci építészeti tevékenységet is folytatott, nem csupán másodkezesként, – bár Michelangelo megbízásából a San Lorenzo homlokzati munkálatait, majd a Medici-kápolna építkezését is vezette –, hanem önálló építészként is. Meglepetés az a Ferrucci életrajzírói által nem említett tény, hogy a fiesolei, Matteo Gondi hagyatékából, 1492–93-ban épített Szent Máté kápolna, *Andrea Ferrucci* műve. E tény önmagában elegendő ahhoz, hogy az irodalomban kialakult Ferrucci-képet megváltoztassa. Ferrucci alkotásainak bemutatása és elemzése után joggal állapítja meg a szerző, hogy „...ismert műveinek művészi kvalitásai semmiben nem különböznek a Bakócz-kápolnáétól...”. Az új adatok ismeretében újra olvasva Vasari szövegét, – amely a magának sírkápolnát építtető Bakócz építészeként Ferruccit nevezi meg –,

művészettörténetünk egy kérdését megoldottnak tekinthetjük; Andrea Ferruccit, jelenlegi ismereteink szerint egyértelműen a Bakócz-kápolna mesterének nevezhetjük. A MŰ, a kápolna épületének alapos leírásával és elemzésével együtt, a hasonló centrális-szimmetrikus reneszánsz terek fejlődését is bemutatja. Meggyőző a szerzőnek az a feltételezése, hogy Bakóczot – akinek temetéséről adatok nem maradtak fenn –, eredetileg a kápolna oltárral átellenes, többenél mélyebb fülkéjébe temették el, aki így „... kápolnája főtengelyében valóban hangsúlyos és rangjához méltó és az építészeti koncepció egészébe szervesen illeszkedő helyet kaphatott.” Külön figyelmet érdemel az oltár történetével, kompozíciójának korabeli előzményeivel és Ferrucci korábban készült oltáiraival foglalkozó gondolatsor, amelynek végén a szerző elméletileg rekonstruálja az oltárretabló eredeti állapotát. Ezen elképzelést – amelynek lényege, hogy az egész retablót átfogó félköríves oromzattal illeszkedett be a fehérmárvány oltár a vörösmárvány fülkére –, a szerző gondos stíluselemzéssel és az épület és az oltár eredeti állapotának architektonikus összefüggéseivel bizonyítja. A MŰ SORSA, a kápolna történetével foglalkozik. A BIBLIOGRÁFIA az épület gazdag szakirodalmát dolgozza fel; említi a Matteo Gondí-féle kápolnával foglalkozó publikációt is.

E tömör, világos könyv bebizonyítja, hogy a kápolna és az oltár egységes alkotás. Tanulsága, hogy nem árt emberöltők óta eldöntöttnek hitt kérdésekkel foglalkozni és felül kell vizsgálni eleink – saját koruk gondolkodásmódjával és tudományos felkészültségével elért – kutatási eredményeit.

A könyv formátuma, kialakítása, tipográfiája, különösen a zömök, karakteres antikva betű –, jól illik tartalmához; Szántó Tibor munkája. (A nyomdahibák ördöge csak a 108. oldalon tenyerelt a szövegbe, ahol „statisztikai” íródott, „stilisztikai” helyett.) Az áttekinthető rajzokat Váliné Pogány Jolán készítette. Kár, hogy a lebontott (29. o.) és a ma is álló (97. o.) székesegyház alaprajzai nem azonos léptékben nyomtattattak ki, – bár saját léptékük mellettük szerepel.

A kifogástalan minőségben reprodukált szép fotók közül a színeseket Rafael Csaba, a fekete-fehér képeket Hász András, Mester Tibor és Mihalik Tamás készítette.

A könyv a Kner nyomdában készült.

Déry Attila

Az európai iparművészet stíluskorszakai. Reneszánsz és manierizmus

Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből 1988–1989.

Katalógus I. (Szövegtöket) Iparművészeti Múzeum, Bp., 1988. 163 l. Katalógus II. (Képkötet) 171 l., 562 képpel

Az Iparművészeti Múzeum nagyszabású kiállításorozat keretében szándékozik bemutatni – saját gyűjteményének feldolgozásával – az európai iparművészet stíluskorszakait. E sorozat első bemutatója a Reneszánsz és manierizmus c. kiállítás, mely a katalógus előszava szerint Radocsy Dénes emlékének is tisztelve, folytatja az általa elkezdett korstílusokat felvonultató tárlatokat. A kiállítás vállalt programja szerint nem kíván többet, mint, hogy a tárgyak bemutatásával és a katalógus közreadásával alapot teremtsen, adalékokat szolgáltatson a további átfogó, elemző feldolgozásokhoz. Egy majdani nagy állandó kiállítás előtanulmányának szánta a múzeum vezetése a stíluskorszakokat áttekinthető sorozatot, mely a reneszánsztól a historizmusig ölelné fel az európai iparművészet történetét. Mindezt az évtized végéig szándékozik elkészíteni az Iparművészeti Múzeum.

A kiállítást látva és az azt kiegészítő kétkötetes szakkatalógust olvasva, kirajzolódik az Iparművészeti Múzeum egy évszázados gyűjtő és feldolgozó munkájának sok lehetősége és eredménye, ugyanakkor annak kényszerű korlátai is. A kétkötetes szakkatalógus kétségtelenül legnagyobb eredménye a vállalkozásnak, hiszen ez az első ilyen típusú kiadványa a múzeumnak. A kiállítás tárgyai így egymás mellett – a rendezők koncepciója szerinti elhelyezésben – sem minden tanulság nélküliek. A legszembevetőbb, hogy a sokszínű anyagot meglehetősen tradicionális didaktika szerint állították a stílusváltozások diktálta kronológiai és földrajzi csoportokba. Ettől lett a kiállítás a ritkán látható elsőrendű műtárgyak sokasága ellenére túlságosan iskolás hangvételű. Rózsa Gyulának a katalógus előszavában írt sorai szerint ez a kiállítás „stúdium”. A tárgyak csoportosításának koncepciójából, elrendezésükből többek között az Iparművészeti Múzeum volt főigazgatójának, Radisics Jenőnek a század elején meghirdetett eszméi sejlenek föl, melyben igen jelentős szerepet kapott, hogy van-e a magyar iparművészetnek „sajátságos, mással össze nem téveszthető jellege, s ha van, miben nyilvánul ez meg.” Radisicsnál kiszorult a magyar iparművészetből sok minden, amit nyugati orientációjának vélt. E kiállítás rendezője ugyan egy lépéssel tovább ment, de a magyarországi művészet fogalmát mintha nem is ismerné. Így szívódik fel a magyar nemzeti kultúra részeként ismert tárgyak sokasága a kiállításon –, hogy csak a legfontosabbra utaljék az Eszter-

házy-kincstár legnagyobb része. Így sajnos maga a kiállítás, koncepcióját illetően nem nevezhető túlzottan eredeti stúdiumnak.

A tárgyak stílusváltozás és földrajzi hovatartozás szerinti csoportosítása sok tanulsággal jár. Az Iparművészeti Múzeum gyűjtési lehetőségeit és irányultságát világítja meg az a tény, hogy mind a reneszánsz, mind a manierista anyagban alig szerepel kelet-európai tárgy – hiába igyekezik ezt a látszatot kelteni még egy kiemelt fejezetcím is (Németország és Kelet-Közép-Európa) – néhány sziléziai és lengyel kanalat, illetve prágai és bécsi ötvösmunkát leszámítva. Ezek egy része is az Eszterházy-kincstárhoz tartozik. Furcsa módon tisztázatlan maradt a keleti szőnyegek kérdése is. A kiállításon látható egyetlen keleti ún. Erdélyi szőnyeg is csak a rendezés egy határozatlan pontjára világít rá. Ahogyan a kiállítás rendezője nem tekinti a magyarországi művészethez tartozónak a magyar mecénás főurak által külföldről megrendelt és megvásárolt műtárgyakat, úgy nem tekinti a keleti szőnyeget sem a 16–17. századi Európához tartozónak. Azaz pontosabban csak ezt az egyet sorolja az európai iparművészethez, mert ez a típus a legnagyobb számban Erdélyben maradt fenn. A hazai iparművészeti gyűjtés esetlegességeit és jelentős hiányait mutatja az a sajnálatos tény, hogy egyetlen angol tárgy sem szerepel a kiállításban. Ha nem lenne látható egyidejűleg a múzeum anyagából a Brit iparművészeti című kiállítás, azt hihetnénk, az Iparművészeti Múzeum nem rendelkezik egyetlen Angliában készült tárggyal sem, vagy a rendezés koncepciója szerint ez sem tartozik szorosan az európai iparművészethez. Sajnos, alig őriz a múzeum a szigetországból származó 17. századi, vagy attól korábbi tárgyakat.

A kiállított anyag négy részre tagolása (Itáliai kora és érett reneszánsz iparművészet, Európai reneszánsz iparművészet, Európai manierista iparművészet, Magyarországi érett és késő reneszánsz iparművészet) és logikus csoportosítása a körültekintően szerkesztett katalógus segítségével is jól áttekinthető. A katalógusban bemutatott 562 db. műtárgyról részletes leírások készültek, pontos irodalomjegyzékkel. Számos szakember működött közre a tárgyak megírásánál, de különösen kiemelkedik nemcsak számszerűen, hanem szakmai minőségével is Szilágyi András munkája. Sok új, eddig nem ismert adattal segíti a további kutatást, elsősorban az Eszterházy-kincstár darabjairól és más ötvösműtárgyakról írott szövegeivel. A kötet gondos szerkesztése és az eddigi legteljesebb bibliográfiát fölvonultató mellékletek Péter Mártának és Bardoly Istvánnak köszönhetőek. A katalógus – nyomdai kivitelével és borítójának grafikai színvonalával – nem igazán méltó foglalatja az európai iparművészettörténet jeles könyvkötészeti munkáit is bemutató kiállítási anyagnak. A takarékoság eredményezte a csak körülményesen használható külön szöveg- és képkötetet, azonban az angol–magyar nyelvű képkötet kettős hasznosítású lesz, ha megjelenik majd a szövegkötet angol nyelvű változata is. A szakkatalógus mellett megjelentetett ismeretterjesztő szándékú, jól szerkesztett szórólapok óhatatlanul felvetik a kérdést: Miért nem vállalkoztak az Iparművészeti Múzeum szakemberei egy tanulmányokkal teljesebbé tett szakkatalógus megírására? Hiszen ezek a világos szerkesztésű, jó kivitelű lapok szövegei sem tűnnek mindig pusztán ismeretterjesztő, népszerűsítő karakterűnek. A katalógus egyes csoportjait, pl. az ötvösmunkák tárgyainak leírását megismerve, egy tanulmány elkészítésének szinte értelmetlen elnapolása érződik. Ha azonban a Műemlékvédelem 1988/3. (196–200.) számában Vadászi Erzsébet tanulmányát olvassuk, melyet eredetileg a katalógus számára írt, mint egyetlen összegző dolgozatot, érthetőbbnek látszik a kiadvány szerkesztőinek mértékletessége. A számszerűen nagy és műfajlag is rendkívül összetett kiállítási anyagot négy nyomtatott oldal terjedelmű tanulmányban bemutatni, szinte teljesíthetetlen vállalkás. Elkerülhetetlen egyszerűsítések sorozatába kényszerült bele a tanulmány írója, mely így sokkal inkább alakult ismeretterjesztő jellegűvé, mint az egy-egy tárgytípust (írószekrényeket, házioltárokat, kabinetszekrényeket, viaszportrékat stb.) bemutató, illusztrációkkal is jól ellátott szórólapok.

Jól világítja meg a magyarországi műgyűjtés lehetőségeit Péter Márta gyűjtéstörténeti vázlatja. Napjainkra szinte kilátástalanul csak országhatárokon belülről szorult meg az európai művészet alkotásainak gyűjtése. Irigykedve gondolhatunk csak a londoni, párizsi rezidens segítségével az ottani műtárgypiacon válogató és vásárló egykori Iparművészeti Múzeumra, vagy a Spitzer-gyűjtemény 1893-as párizsi aukcióján vásárló magyar muzeológusra, hasonlóképpen a történelmi Magyarország virágzó műkereskedőre, műkereskedőire és magángyűjtőire, melyek legjobb szállítói voltak a múzeumnak. A monopolizált állami műkereskedelem árnyékában gyűjteni akaró muzeológus, látván az agyonszocializált műgyűjtés hatására illegálisra vonult magángyűjtők sokaságát, nem kevés nosztalgiával olvassa Radisics Jenő elvi álláspontját a gyűjtőkről: „a gyűjtőkkel való kapcsolattartás pillére a múzeumi gyűjtőmunkának, a műtárgygyűjtés nemzeti kulturális vagyont gyarapító tevékenység.” Minden gyakorló muzeológus tisztában van azzal, hogy nem kevés adminisztratív és elvi akadály volt az elmúlt évtizedekben annak, hogy a gyűjtőkkel és az őcskásokkal visszaminősített műkereskedőkkel valóban „nemzeti kulturális vagyont gyarapító” kapcsolatokat tarthassanak.

Az Iparművészeti Múzeum stílusorszakokat felvonultató, újraindított sorozatának első része a Rene-

szánsz és manierizmus c. kiállítás feltehetően számos tanulsággal szolgált a rendezők s a szakma számára is. A legfontosabb kérdésre, hogy folytatható-e változatlan koncepció szerint a Radocsay Dénes által elkezdett kiállítás-sorozat, úgy tűnik, maguk a rendezők adták meg a választ a sorozat következő, Barokk és rokokó című kiállításának más típusú kialakításával. A Reneszánsz és manierizmus kiállítás rendezői koncepciójáról írott kritikájában egyet kell értenünk Mikó Árpáddal (Művészet 1989/1.) abban, hogy „Nemcsak azt kell keresni, ami megkülönböztet bennünket Európától (az sajnos túlságosan is nyilvánvaló), hanem azt is, ami összeköt vele.” Ez különös aktualitással bír a jelenlegi időszakban, amikor is fölerősödőben van egy minden szempontból egységes Európa képzete. A fölmerülő problémák ellenére a kiállítás kétnyelvű, gazdagon illusztrált katalógusa az Iparművészeti Múzeum szép szakmai eredménye és az eredeti szándék szerint, valóban a jövőbeni kutatás egyik fontos forrása lesz.

Lengyel László

Zádor Anna: Az építészeti és múltja: Válogatott tanulmányok

Utószó: Bibó István. Corvina Kiadó, Művészet és elmélet sorozat. Budapest, 1988. 258 l., 130 kép.

A könyv szinte pontosan akkor jelent meg a könyvesboltokban, amikor a tanítványok és tisztelők Zádor Anna 85. születésnapját ünnepelték. Ily módon a kötet megjelenítése tisztelgés is a tudós és a tanár előtt. Tisztelgés az előtt a személyiség előtt, aki nemcsak a magyar művészettörténetírás nagy alakja, hanem a magyar művészettörténészek – túlzás nélkül mondhatjuk – nemzedékeinek nevelője, és a tudomány talán legaktívabb, legelhivatottabb szervezője az országban. Ezért talán érthető, hogy úgy is, mint Zádor Anna-tanítvány, nem tudom megilletődöttség nélkül kezembe venni ezt a kötetet, melynek tanulmányaiból korábban már én és művészettörténész társaim is oly sokat tanultunk.

Zádor Anna a pár soros előszóban kifejti, hogy a könyvben azon tanulmányait válogatta össze, melyek a további kutatásokra leginkább buzdítottak, szakmailag leghasznosabbnak bizonyultak. A válogatásban szereplő írások időben az 1930-as évektől az 1980-as évekig ívelnek, és az újkori magyar és európai építészeti legkülönbözőbb témáit dolgozzák fel. Magyar és európai – de a kettőt nem elválasztva, hanem szintetizálva; Zádor Anna, ha a magyar művészetről és építészetről beszél, akár csak annak kicsiny részletkérdéséről is, azt rögtön európai összefüggésben látja. Jól szemlélteti ezt a megközelítést többek közt a *Henszlmann Imre építészetelemlete és a „gótizálás” kialakulása* című, viszonylag rövid tanulmány (1966), amelyben Henszlmann 1852-ben, a Royal Institute of British Architects-ben elhangzott előadását ismereti és elemzi. A tárgyalás során nemcsak a 19. századi magyar tudós szellemi portréja rajzolódik ki, hanem a korabeli középkor-kutatásról is képet kapunk, illetve arról, hogyan illeszkedik ebbe a képbe Henszlmann Imre elmélete. A *klasszicizmus kialakulásának néhány problémája* nagyobb lélegzetű írás, amely az 1960-ban megjelent Pollack Mihály monográfia első fejezete. (Ezzel a monográfiával nyerte el Zádor Anna a „tudományok doktora” fokozatot.) A jelzett tanulmány volt hivatva érzékelteni a szélesebb európai hátteret, amelyhez a magyar klasszicizmus építészete oly sok szállal kapcsolódott. A tanulmány a 18–19. század fordulójának, a 19. század első felének összetett, ideákban gazdag, több különböző áramlatban megjelenő építészeti mutatja be, tulajdonképpen első ízben magyar nyelven. (Azóta csak egyetlen terjedelmesebb munka született a témáról magyarul, az is Zádor Anna könyve: *Klasszicizmus és romantika*, Corvina Kiadó, Budapest, 1976) Most csak egy konkrét gondolatot ragadnék ki a tanulmányból, rendkívüli időszerűsége miatt. Az európai építészeti áramlatok vizsgálatából kiindulva Zádor Anna felhívta a figyelmet, hogy a magyar építészeti terminológia – és ez természetesen tartalmi kérdés is – valószínűleg revízióra fog szorulni; a romantika kifejezést aligha lehet majd az 1830 utáni korszakra alkalmazni, mivel a következő korszak Magyarországon is a historizáló építészeti útját járja. Ez a probléma a kutatások előrehaladtával most, az 1980-as években vált igazán aktuálissá, és a kérdés a Zádor Anna által javasolt formában látszik megoldást nyerni.

Az építészeti tervjazok alapvető információkat tartalmaznak a nyomukban kivitelezett épületekre nézve, és önmagukban is esztétikai értéket képviselnek. Ez ma már evidenciának tetszik, de Magyarországon még egyáltalán nem volt az, amikor Zádor Anna már felfedezte a tervekben rejlő tudományos lehetőségeket. Erre az 1935-ben publikált *Építészeti tervek a 18. században* című tanulmányban világít rá, és nyújt át egy csokornyit olvasóinak J. N. Jadot, F. A. Hillebrandt és T. de Thomon terveiből, melyek bécsi, pozsonyi, kismartoni épületekhez készültek. De még korábban, az egyetem elvégzése után rábukant egy igen érdekes tervhagyatékra, Leopoldo Pollachéra Milánóban. Pollach a lombard főváros egyik vezető építészete volt, azonkívül a magyar Pollack Mihály féltestvére és tanára, s így fontos személyiség a mi számunkra. Egyébként ez a *trouvaillé* döntötte el végleg Zádor Anna tudományos munkásságának fő irányát. Feldolgozta és több részletben publikálta a tervhagyatékot – szerencsénkre, mert az a II. vi-

lágháborúban elpusztult. A kötetben a *Leopold Pollach (1751–1806)* című tanulmány szerepel (1963) amely eddig csak egy olasz folyóiratban volt olvasható. Mind az építészeti tervekről, mind a Pollachról szóló írás azért is figyelmet érdemel, mert egyfajta össz-közép-európai szemléletet tükröz, mely csak az utóbbi időben kezd érvényre jutni.

Ha építészeti tervezők publikálása még szokatlan volt az 1930-as évek Magyarországon, kertterveké még inkább annak számított. Zádor Anna 1931-ben több mint féltucatot adott közre *A Grassalkovich-levéltár kerttervei* címmel, megintcsak olyan tervlapokat, melyek később, a II. világháborúban elpusztultak. Nem szorítkozott a tervezők elemzésére, hanem az azokon látható formális francia kertek eredetére, a francia kertművészet történetére is kitért. A kerttörténet iránti érdeklődés Zádor Annában tovább élt, már évtizedeken át gyűjtött anyagot ebben a témakörben, amikor 1973-ban közreadta *Az angolkert Magyarországon* című tanulmányát. (Módosított és rövidített formában először mint előadás hangzott el egy Dumbarton Oaks-ban [U.S.A.], 1972-ben tartott konferencián.) Ez a Zádor Anna által szerényen előtanulmánynak szánt írás a magyarországi kerttörténet, pontosabban az angolkertek történetének mindmáig legátfogóbb bemutatása – majdnem 200 kertről került elő adat –, mely éppúgy támaszkodik a kortárs levéltári és tervanyagra, egykorú beszámolókra és könyvekre, mint a modern nemzetközi szakirodalomra. Nyomában egy eddig összefüggéseiben, részleteiben szinte ismeretlen művészeti ág vonult be a magyar művelődés- és művészettörténetbe. Egy angolkert, a hotkóci kert feldolgozása, korabeli leírásokat és ábrázolásokat felvonultató érzékletes bemutatása a tárgya az *Egy angolkert Magyarországon 1800 körül* című írásnak.

Az imént művelődéstörténetéről esett szó; ebből a műfajból is példamutató cikkeket találunk a kötetben. Ilyenek *A kismartoni színház* és *Az eszterházi színház* című írások (mindkettő 1936). Más témát dolgoz fel, de hasonló szemlélettel *A művészet helye és szerepe a XVIII–XIX. század fordulóján* (1973). A címben jelzett, fordulópontra jelentő évtizedekben, a feudális és elmaradott Magyarország urbanizálódásának, nemzeti öntudatra ébredésének korszakában a művészetek szerepe a társadalomban megváltozik, a korábbiaknál aktívabban kapcsolódnak be a társadalmi folyamatokba. Zádor Anna a képzőművészet, az építészet és az irodalom párhuzamos jelenségeit vizsgálja ebből a szempontból. A 18. századi Európa nagy uralkodói, főúri és főpapi építkezéseit tekinti át, szintén társadalomtörténeti beágyazottságban *A rezidenciális építkezések néhány jellegzetessége* című tanulmányában (1973). (Ez az írás eddig csak olasz nyelven volt hozzáférhető.) Különleges csemege a *Palladio és a magyarországi renaissance néhány kérdése* című írás, amely Andrea Palladio Magyarországon őrzött levelét ismerteti és értelmezi. Zádor Anna a levél ismeretlen címzettjét Nádasdy Tamással azonosítja, és analógiák segítségével, stíluskritikai alapon azt mutatja ki, hogy a Nádasdyak sárvári várkastélya, illetve annak néhány része épülhetett Palladio tervezésében.

Más műfajt képvisel a *Fülep Lajos, a professzor* című megemlékezése (1975). Az egyik legjelentősebb magyar művészettörténetésről szól benne Zádor Anna, aki mellett a budapesti egyetem művészettörténeti tanszékén sok évet töltött el. Inkább személyes portrét, semmint pályaképet rajzol meg Fülepről, az árnyalt elemzésben az egyébként kiváló ember néhány gyengéjét sem hallgatva el. Hálával tartozunk ezért a vázlatért, akárcsak néhány más magyar pályatárs portréjáért – gondolok itt pl. Csatkai Endréről, Ybl Ervinre –, akikhez Zádor Annát sok évtizedes kapcsolat fűzte. Róluk már csak ő írhatott hasonlóan hiteles és avatott jellemrajtot. – Amikor néhány éve a televízió portréfilmet sugárzott Zádor Annáról, emberi és tudói egyéniségét a szélesebb közönség is megismerhette. De ő szerényen, sőt szinte szemérmesen ekkor sem annyira magáról, mint pályatársairól, barátairól és kollégáiról beszélt. Életének adatai, „életrajza” félig-meddig rejtve maradt. Most a könyv Bibó István által írt utószava kárpótol ezért valamennyire. Bibó, aki – mi más is lenne – természetesen maga is Zádor-tanítvány és a zádori életmű egyik legközvetlenebb folytatója, tanítója pályaképebe beleszővi életének főbb eseményeit, sőt a vele folytatott találkozások, beszélgetések egy-egy találó mozzanatát is.

Érdemes megemlékezni Zádor Anna írásainak stílusáról. A „nehéz” témáknál képes könnyeden elegáns stílusban fogalmazni, legyen szó akár építészetelméletről, történeti fejtegetésről, vagy épületelemzésről. S természetesen úgy, hogy ez nem megy a szabatosság, a tudományos igényesség rovására.

A kötetben szereplő válogatásnak szükségszerű korlátot szabott az adott terjedelem. Pedig jónéhány további tanulmány is érdemesülhetett volna itt újraközlésre. Én személy szerint nagyon örültem volna, ha Zádor Anna 22 éves korában megjelentetett disszertációja, az *Olasz építészet-elméletek a renaissance és a barokk korában* (1926) is belefért volna a kötetbe. Hiába nevezi ezt a vállalkozást ma Zádor Anna „zöld-fülűek vakmerőségé”-nek, a ma már könyvritkaságszámba menő kis mű most is megállja a helyét, és hasonló írás azóta sem született magyarul. Ugyancsak fájjalom, hogy kimaradt a könyvből *A magyar művészettudomány történetének vázlata 1945-ig* című, mindmáig nélkülözhetetlen tanulmány. Kívánságaimat tovább is sorolhatnám. Azt viszont szerkesztői hibának tartom, hogy elmaradt Zádor Anna műveinek

bibliográfiája. Ezek csak apró szubjektív megjegyzések és óhajok, melyek természetesen nem változtatnak a tényen, hogy ezzel a könyvvel időtálló értéket kapott az olvasó, a magyar művészettörténet.

Sisa József

Bán András: Kéri Ádám

Képzőművészeti Kiadó, Mai magyar művészet sorozat. Budapest, 1984. 621., 34 fekete-fehér és 16 színes kép

Bán András kismonográfiája úgy kíséri nyomon a magyar hiperrealizmus egyik legjelentősebb alkotójának életútját, különböző korszakait, hogy az egyes művek elemzését mindig összekapcsolja a művészettörténeti kontextus érzékeny és értő felvázolásával. Így könyve kettős hiány pótlásaként is értékelhető: egyrészt a mind a mai napig fel nem dolgozott hatvanas és hetvenes évek hazai progresszív művészeti tendenciáit elemzi, különös tekintettel a hiperrealizmus és a hazai koncepuális művészet összefüggéseire; másrészt pedig az ugyancsak ismeretlen életmű kronologikus bemutatására és az egyes kiemelt művek elemzésére vállalkozik.

Egy rövid bevezető után nyolc részben tárgyalja a szerző a választott témát. Ezek az egyes kis alfejezetek többnyire egy-egy fontos, az adott alkotói korszak szempontjából tipikusnak nevezhető mű elemzésére épülnek, de mindig a történeti kontextust is érintik. Különösen figyelemre méltó mozzanat a hetvenes évekre olyannyira jellemző mediális újítások, technikai megoldások értő ismertetése, ami nem csupán a szakembereknek, hanem a szélesebb olvasóközönségnek is érthetővé teszi technika és tartalom elválaszthatatlan kapcsolatát.

A tanulmány úgy értékeli Kéri Ádám művészetét, mint egy, a művészet társadalomformáló erejébe vetett hiten alapuló, racionális és elkötelezett alkotómunkát, mely nem a transzcendens értékek vagy az individuális mitológiák mítoszképének megjelenítésével foglalkozik, hanem „az élet kereteinek”, a mindennapi gyakorlat elemzésének problémájával. Ahogy Bán András összefoglalja: „Kéri Ádám, miközben a társadalomformáló erőkkkel, az életkeretekkel, a tradícióval, a mindennapi gyakorlattal foglalkozik – a javallt transzcendencia helyett –, ezeket a szférákat foglalja el a művészet számára. Egyszerűen abból a meggyőződésből kiindulva: nem szabad feladni az elképzelésünket, hogy értelmet tulajdonítsunk cselekedeteinknek.”

Végezetül egy megjegyzés, ami nem csupán Bán András könyvére, hanem a Képzőművészeti Kiadó Mai magyar művészet sorozatára is vonatkozik: nagyon hasznos lenne, ha a sorozat néhány sikerültebb darabja, vagy akár az egész sorozat angol és német nyelven is megjelenhetne, csökkentve ezzel azt az óriási hiányt, ami a mai magyar képzőművészet megismertetésében évek, évtizedek óta felhalmozódott. A könyvben csupán egy másfél oldalas angol Summary található, sajnos, de már ezt is lelkesen kell üdvözlönnünk, mert legalább néhány fontos információt tartalmaz a művészről, egy világnyelven.

H. L.